

P.J. van Koppen (1998) De zedenparadox: Over
bewijsvoering in zedenzaken. *Trema*, 21, 119-121

Boek- bespreking

De Zedenparadox Over Bewijsvoering in Zedenzaken

Mr. C. Veraart, *Valse zeden: valse aangiften in zedenzaken*, Amsterdam: Balans 1997.

In de overgrote meerderheid van de strafzaken is het bewijs tegen de verdachte klip en klaar en ziet de verdachte ook wel in dat het weinig zin heeft om te ontkennen.¹ In de zaken waarin het Openbaar Ministerie wel bewijsproblemen heeft, gaat het veelal om de vraag of de verdachte ook de dader is. Zedenzaken vormen een uitzondering op dit patroon; daarin draaien de bewijsproblemen meestal om de vraag of het misdrijf wel heeft plaatsgevonden.

Zedenzaken hebben op nog meer punten bijzondere kenmerken. Zedenzaken zijn voor de rechter dan ook bijzonder lastig. Recent vroeg de Alkmaarder advocaat Chris Veraart in zijn boek *Valse Zeden* aandacht voor die moeilijke zedenzaken. Over de door hem gesignaleerde problemen en een aantal andere gaat deze bijdrage.

Soorten zedenzaken en soorten valse aangiften

Velen stellen zich bij een zedenzaak vooral de verkrachting voor waarbij de dader op het moment van de aangifte voor het slachtoffer onbekend is. Dergelijke zaken zijn eigenlijk relatief zeldzaam. In de meeste zedenzaken wordt bij de aangifte direct een naam van een verdachte geleverd. En die verdachte is meestal een lid van de familie of een bekende. Bij minderjarige slachtoffers heet het dan meestal incest; bij meerderjarige slachtoffers gaat het vaak om wat in het jargon *date rape* heet. Er is nog een bijzondere categorie, namelijk volwassenen die aangifte doen van seksueel misbruik gedurende hun jeugd.² Ik kom daarop terug.

In de meeste zaken ontbreken andere ooggetuigen dan het slachtoffer. Dat is inherent aan dit soort zaken, want

evenals plegers van legitieme seks hebben bedrijvers van criminele seks er een voorkeur voor om dat zonder pottenkijkers te doen. Dat maakt het bij een ontkenkende verdachte moeilijk om de verklaring van het slachtoffer te verifiëren aan andere getuigenverklaringen. Dat opent ook de mogelijkheid voor onjuiste aangiften. Ik heb het bij voorkeur over onjuiste aangiften in plaats van valse aangiften, zoals Veraart doet, omdat de laatste term impliceert dat er sprake is van kwade trouw. Dat hoeft niet altijd het geval te zijn. De volgende situaties zijn prototypes van onjuiste aangiften in zedenzaken:

- Een moeder doet aangifte van seksueel misbruik van haar kinderen door haar (aanstaande) ex-man als onderdeel van de strijd om de boedel of de omgangsregeling.
- Een meisje komt zeer laat thuis. Haar vader eist een verklaring en zij kan niets anders bedenken dan dat zij verkracht is. Voordat zij de leugen kan herstellen, neemt haar vader haar mee naar de politie om aangifte te doen.
- Een vrouw is achteraf bijzonder teleurgesteld over de geslachtsgemeenschap die zij heeft gehad en beschuldigt haar partner van verkrachting.
- Een vrouw gaat zich gedurende therapie onder leiding van de therapeut indenken dat haar vader vele jaren geleden langdurig haar seksueel heeft lastig gevallen.
- Een kind gaat vrij plotseling onaangepast gedrag vertonen. Op zoek naar een oorzaak gaan ouders of leerkrachten op het kind inpraten totdat ook het kind ervan overtuigd is dat het seksueel is misbruikt.

De zedenparadox

In al die gevallen is er vaak niet meer dan de verklaring van de aangeefster of het vermeende slachtoffer. En dat plaatst rechtbanken en hoven voor een probleem. Als strikt de regels van bewijsrecht worden gevolgd, kan in veel van die zaken geen veroordeling volgen. Maar gebrek aan bewijs is zo typisch voor dit soort zaken, dat bij het strikt volgen van de regels vrijwel nooit een veroordeling zal volgen. En dat zou weer tot gevolg hebben dat kinderen en vrouwen in feite vogelvrij worden verklaard.

Op die manier ontstaat bij dit soort zaken de paradoxale situatie dat juist omdat het om ernstige beschuldigingen gaat met minder bewijs genoeg wordt genomen.³ Dat verhoogt de

kans dat een verdachte ten onrechte wordt veroordeeld. Dat risico wordt nog eens versterkt door de rol van de zedenrechercheur en door de rechterlijke zoektocht naar bewijs. Zedenrechercheurs zijn het type politiemensen dat minder gericht is op het pakken van boeven en veel meer oog heeft voor de sociale kant van het probleem dat aan hen wordt voorgelegd. Als in de verhouding tussen dader en slachtoffer nog iets te redden valt, hebben zij een voorkeur voor een andere dan een strafrechtelijke afhandeling. Dat doen zij vooral als de beschuldigingen niet zo ernstig zijn. Incest kan bijvoorbeeld soms veel beter opgelost worden door hulpverlening aan het gezin of dadertherapie voor de verdachte. Dat lukt natuurlijk alleen maar als de verdachte ook heeft bekend. Op deze manier wordt door de politie een zodanige selectie gemaakt dat de zaken die doorgezonden worden naar het Openbaar Ministerie vooral de ernstige beschuldigingen betreffen en zaken waarin de verdachte blijft ontkennen. Op die manier wordt het Openbaar Ministerie en de rechtbank veel vaker dan bij andere soorten zaken het geval is, geconfronteerd met ontkenkende verdachten.⁴ En de kans dat een ontkenkende verdachte onschuldig is, is nu eenmaal aanmerkelijk groter dan de kans dat een bekende verdachte onschuldig is. Het tweede effect dat de kans op een gerechtelijke dwaling versterkt, vor-

1. Zie H.F.M. Crombag, P.J. van Koppen & W.A. Wagenaar *Dubieuze zaken: De psychologie van strafrechtelijk bewijs*. Amsterdam: Contact (2e herziene druk) 1994, p. 110.

2. Zie daarover H.F.M. Crombag & H.L.G.J. Merckelbach *Hervonden herinneringen en andere misstanden*. Amsterdam: Contact 1996; H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag *Hervonden herinneringen*. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing & H.F.M. Crombag (red.), *Het hart van de zaak: Psychologie van het recht* (p. 354-351). Deventer: Gouda Quint 1997; P.J. van Koppen *Hervonden misdrijven: Over aangiften van seksueel misbruik na therapie*. Leiden: Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) 1997 (Advies aan de minister van Justitie); en P.J. van Koppen & H.L.G.J. Merckelbach (1988) *De waarheid in therapie en in recht: Pseudoherinneringen aan seksueel misbruik*. *NJB* (in druk).

3. Zie voor een beschrijving van dit mechanisme H.F.M. Crombag, P.J. van Koppen & W.A. Wagenaar *Dubieuze zaken: De psychologie van strafrechtelijk bewijs*. Amsterdam: Contact (2e herziene druk) 1994, hoofdstukken 4 en 5.

men de pogingen om in zedenzaken het voorliggende bewijs te 'verrijken'. Dat gebeurt door een getuigendes-kundige de verklaring van de aangeefster te laten beoordelen op geloofwaardigheid. Die levert dan het broodnodige tweede bewijsmiddel waarop een veroordeling kan volgen. Inmiddels heeft de Hoge Raad die praktijk, niet gehinderd door kennis van zaken, gesanctioneerd.⁵

Er is in de psychologie lange tijd gezocht naar methoden die tussen ware en onware verklaringen onderscheid zouden kunnen maken op basis van gegevens die in de verklaringen zelf voorhanden zijn. Als immers op basis van ander bewijsmateriaal dan de verklaring van de getuige dat onderscheid gemaakt kan worden, zijn dergelijke bijzondere psychologische methoden niet nodig. De stand van de wetenschap kan eenvoudig worden samengevat: er bestaat (nog) niet zo'n methode die voldoende betrouwbaar is om als bewijsmiddel te dienen.⁶ Daardoor worden getuigendes-kundigen niet gehinderd. Zij gebruiken voor het valideren van de aangifte verschillende methoden. Bij kinderen is het in Nederland inmiddels vrij populair om gebruik te maken van de zogenaamde *Criteria Based Content Analysis* (CBCA).⁷ Nadat de deskundige het kind zelf op een strikt voorgeschreven manier heeft verhoord en het verhoor verbatim op papier is uitgewerkt, wordt de tekst aan de hand van 19 criteria beoordeeld. Die analyse mondt dan uit in een oordeel over de geloofwaardigheid. Deze methode is niet geheel zonder merites en heeft ook wel enig wetenschappelijk belang, maar de diagnostische waarde is voorlopig volstrekt onvoldoende om het eindoordeel van de deskundige als bewijsmiddel op te voeren.⁸ Daarbij komt dat de methode in de praktijk nogal eens uit de losse pols wordt gehanteerd, hetgeen opnieuw afbreuk doet aan de diagnostische waarde van het oordeel van de deskundige.

Een tweede methode die gehanteerd wordt – eveneens bij kinderen – is het gebruik van een analyse van de psychische problemen die het vermeende slachtoffer heeft. Het moge zo zijn dat seksueel misbruikte kinderen zeer vaak allerlei psychische problemen hebben, maar dat betekent nog niet dat ook het omgekeerde waar is. Voor psychische problemen bestaan zoveel andere oorzaken, dat

het hebben van psychische problemen weinig diagnostisch is voor seksueel misbruik.

Een bijzondere vorm van deskundigenverklaringen is terug te vinden in zaken waarin volwassen vrouwen aangifte doen van langdurig seksueel misbruik in de jeugd. Daarbij wordt nogal eens de diagnose van post-traumatische stress stoornis (PTSS) bij het vermeende slachtoffer als argument gebruikt om steun te verlenen aan de geloofwaardigheid van haar verhaal. Dat gaat echter mank aan een tautologie. Deze diagnose is gebaseerd op de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM-IV), een uitgave van de American Psychiatric Association die wereldwijd wordt gebruikt voor de classificatie van psychiatrische stoornissen. Daarin worden steeds de criteria opgesomd waaraan een patiënt moet hebben voldaan, wil de psychiater een bepaalde diagnose kunnen stellen. Het eerste criterium voor PTSS luidt dat de patiënt is blootgesteld aan een traumatische ervaring.⁹ Die diagnose kan derhalve alleen maar gesteld worden als het verhaal van de aangeefster voor waar wordt geaccepteerd. Een psychiater zou het verhaal inderdaad kunnen accepteren en de diagnose PTSS kunnen stellen, maar het is onhoudbaar om vervolgens de diagnose weer op te voeren als een argument ten faveure van de geloofwaardigheid van het verhaal. Het oordeel van de American Psychological Association over dit soort conclusies is daarom simpel: '[T]here is no single set of symptoms that automatically indicates that a person was a victim of childhood abuse. There have been media reports of therapists who state that people (particularly women) with a particular set of problems or symptoms must have been victims of childhood sexual abuse. There is no scientific evidence that supports this conclusion.'¹⁰

De advocaten

Waar bewijs afwezig of schaars is, wordt het geloof belangrijk. Er zijn advocaten die vrijwel onvoorwaardelijk vermeende slachtoffers geloven; er zijn advocaten die vrijwel onvoorwaardelijk de ontkenkende verdachte geloven. Beiden vertonen een beroepshouding die eerder strijdig is met de waarheidsvinding dan daaraan bijdraagt. Het komt bijvoorbeeld voor

dat slachtoffer-advocaten verschillende aangeefsters tegen dezelfde verdachte bij elkaar brengen om elkaar steun te verlenen en gemeenschappelijk het geheugen op te frissen. Als dat gebeurt voordat de aangeefsters door de politie verhoord worden, doet dat sterk afbreuk aan de onafhankelijkheid van hun verklaringen. Als dat bovendien niet in het dossier kan worden teruggevonden, wordt daarmee de rechter op het verkeerde been gezet.

Veraart behoort evident tot de verdachte-advocaten. In zijn *Valse Zeden* toont hij een gebrek aan distantie tot zijn cliënten en soms zelfs een heilig geloof in hun onschuld. Dat is een beroepshouding die advocaten tegenwoordig meer aannemen en die uiteindelijk eerder in het nadeel dan in het voordeel van hun cliënt uitpakt. De wijze waarop hij bijvoorbeeld fulmineert tegen kamers van rechtbanken die geheel uit vrouwen bestaan, doet weinig recht aan de onafhankelijkheid die Nederlandse rechters, van welk geslacht dan ook, in strafzaken plegen te bewaren. Niettemin bespreekt hij een aantal casus dat laat zien dat de manier waarop dergelijke zaken door de politie, het Openbaar Ministerie en de rechtbank behandeld worden het moeilijk maken uiteindelijk tussen de schuld en onschuld van de verdachte onderscheid te maken.

Oplossingen

De zaken die Veraart bespreekt, demonstrenen in detail hoe de behandeling van zedenzaken mis kan lopen. In de ogen van Veraart is er voor dit soort zaken maar één oplossing: vrijspraak. Dat moge rechtens juist zijn, rechtspolitiek laat men dan wel als vanzelf een groot deel van de slachtoffers van seksueel misbruik in de kou staan. Voor deze zedenparadox is jammer genoeg geen kant en klare oplossing. Maar er is wel een aantal aanbevelingen die de behandeling van zedenzaken iets minder problematisch kan maken. Veraart doet in *Valse Zeden* een aantal van dergelijke suggesties, waarbij hij jammer genoeg rijp en groen door elkaar heeft gezet. In de categorie groen valt zijn voorstel om elke zedenzaak eerst door een vertrouwenscommissie te laten behandelen om een soort eerste selectie te maken. Zou niet een betere suggestie zijn dat de politie gewoon haar werk moet doen?

Belangrijker is Veraarts voorstel om alle politieverhoren op videoband op te nemen. De Amsterdamse advocaat Nico Meijering kwam onlangs zelfs met het advies aan zijn cliënten om niet aan verhoren mee te werken als die niet op de band worden opgenomen. Dat zijn voor zedenzaken verstandige voorstellen, omdat juist in die zaken het met grote regelmaat zeer belangrijk is wat nu door aanwezigsters en de verdachte *precies* is gezegd. Zo is ook Veraarts suggestie nuttig dat rechterlijke uitspraken beter gemotiveerd moeten worden. De gebruikelijke opsomming van stukjes tekst uit processen-verhaal die meestal ook nog worden verzameld lang na het wijzen van het vonnis laten niet alleen de lezer met de vraag zitten hoe de rechtbank nu van bewijsmiddelen tot bewezenverklaring is gekomen, maar voorkomen ook dat het opschrijven van de bewijsconstructie als een soort externe controle fungeert op de gevolgde redenering. Deze en andere voorstellen van Veraart mogen misschien bijdragen aan een betere behandeling van zedenzaken, maar laten de zedenparadox onverlet. Juist vanwege die paradox vergen zedenzaken een uiterst zorgvuldige omgang met het bewijs. Wie bereid is over de partijdige en vooringenomen stijl van Veraart heen te stappen, vindt in *Valse Zeden* uitstekende voorbeelden van zaken die leren hoe een onzorgvuldige omgang met bewijs tot slechte beslissingen kan leiden.

*Dr. P.J. van Koppen
Werkzaam bij het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtsbandhaving te Leiden.*

4. Zie daarover Werkgroep Seksuele Kindermishandeling (1991) *Rapport van de Werkgroep Seksuele Kindermishandeling Openbaar Ministerie*. Den Haag: ministerie van Justitie 1993 (voorzitter J.A. Hulsenbek) en de reactie: P.J. van Koppen, H.F.M. Crombag & W.A. Wagenaar: Hoe het Openbaar Ministerie zich bewijzen voorstelt: Kanttekeningen bij het rapport van de Werkgroep Hulsenbek. *NJB* 1993, p. 232-236.
5. HR 1 juli 1993. *NJ*606 (m.nt. PAS).
6. Zie H.G.J. Soppe. *Het verboren van kinderen in zedenzaken*. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing & H.F.M. Crombag (red.), *Het hart van de zaak: Psychologie van het recht* (p. 352-377). Deventer: Gouda Quint 1997 en H.F.M. Crombag & H.L.G.J. Merckelbach, *Post-boc informatie, suggestie en hypnose*. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing & H.F.M. Crombag (red.), *Het hart van de zaak: Psychologie van het recht* (p. 314-333). Deventer: Gouda Quint 1997.
7. H.G.J. Soppe. *Het verboren van kinderen in zedenzaken*. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing & H.F.M. Crombag (red.), *Het hart van de zaak: Psychologie van het recht* (p. 352-377). Deventer: Gouda Quint 1997.
8. Zie de uitgebreide bespreking door E. Rassin, H. Merckelbach & H. Crombag (1997) De Criteria Based Content Analysis (CBCA) als instrument om de geloofwaardigheid van getuigenverklaringen te bepalen. *NJB* 1997, p. 1923-1929.
9. American Psychiatric Association. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: Fourth edition (DSM-IV)*. Washington, DC: American Psychiatric Association 1994, op p. 427.
10. American Psychological Association. *Final report Working Group on investigation of memories of childhood abuse*. Washington, DC: American Psychological Association 1996.

Signalement

Het Project Toekomst ZM

Voorgeschiedenis

Ruim twee jaar geleden is op initiatief van enige presidenten en andere leden van de zittende magistratuur (ZM) de stuurgroep ZM 2000 opgericht om te inventariseren hoe onder rechters wordt gedacht over de kwaliteit van de rechtspraak en de rechterlijke organisatie en hoe de rechtspraak in Nederland er in de toekomst uit zou moeten zien. In het kader van het project ZM 2000 hebben onder leiding van prof. dr. A.W. Koers circa 150 leden van de ZM gediscussieerd over deze onderwerpen en wat de ZM zelf van belang vindt voor het behoud en de verbetering van de kwaliteit van de rechtspraak. Dit heeft geleid tot het rapport 'Wat beweegt de ZM?' waarvan de definitieve versie in mei 1997 is verschenen. Uit dit rapport komt naar voren dat er een grote groep rechters is die de noodzaak van veranderingen in de organisatie van de rechtspraak inziet en dat de tijd rijp is om concrete activiteiten te ontplooiën om ervoor te zorgen dat de rechtspraak kan blijven voldoen aan de eisen van de tijd en die van de naaste toekomst.

Aan het slot van het rapport 'Wat beweegt de ZM?' wordt de vraag gesteld wie de handschoen opneemt om actief aan de slag te gaan om aan genoemde veranderingen concreet inhoud te geven. De gezamenlijke presidentenvergaderingen voor de gerechtshoven en de arrondissementrechtbanken hebben dat gedaan en hebben in hun vergadering van 23 april 1997 de stuurgroep Toekomst ZM in het leven geroepen. Dit betekende enerzijds het eind van het project ZM 2000, maar anderzijds de start van het project Toekomst ZM dat concreet invulling moet gaan geven aan die toekomstverkenningen.

Stuurgroep

De stuurgroep Toekomst ZM heeft tot taak om een sturende en bewakende rol te spelen in het proces dat moet leiden tot het handhaven en verbeteren van de kwaliteit van de rechtspraak in een open, directe interactie met de samenleving. Zij tracht dit te bereiken door het opzetten van con-